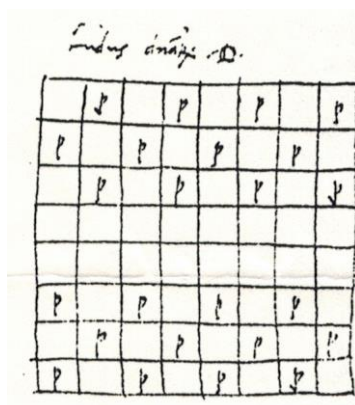

Tweemaal ludus dominarum

Franco Pratesi

Over het manuscript

De twee manuscripten zijn geschreven door dezelfde hand op dezelfde soort papier. Het gaat dus niet om twee damreferenties maar om een en dezelfde die tweemaal voorkomt. Het papier bevat een watermerk: een sirene, een wezen dat half vrouw half dier is. Dit watermerk kan ons iets vertellen over de tijd en plaats van het manuscript: mogelijk regio Rome begin 16e eeuw. Dit impliceert dat we te maken hebben met de oudste Italiaanse referentie aan damspel (als we de 15e-eeuwse fresco's in Milaan Bicocca en Bracciano, die misschien dammende vrouwen uitbeelden, niet meerekenen).

Over ludus dominarum

Over het opschrift kan geen onzekerheid bestaan: LUDUS DOMINARUM D. staat er. LUDUS DOMINARUM is niet de gebruikelijke Latijnse naam voor het damspel; die luidde meestal LUDUS SCRUPORUM of LUDUS CALCULORUM [HOD p. 126-7]. Die verschillende

namen zijn belangrijk. Indien de Franse naam JEU DE DAMES een betekenis droeg die kan worden weergegeven door Lat. LUDUS DOMINARUM, dan zouden we LUDUS DOMINARUM altijd moeten aantreffen. De naam LUDUS DOMINARUM komt echter slechts een enkele maal voor. Omgekeerd bewijst het feit dat men de Franse naam JEU DE DAMES verlatijnt als LUDUS DOMINARUM, dat men de oorspronkelijke betekenis niet meer kent. Van welk woord de Franse spelnaam DAMES ook mag zijn afgeleid, de benaming verloor al spoedig haar oorspronkelijke betekenis, zodat Europese spelers en woordenboekmakers JEU DE DAMES op de vreemdste manieren vertaalden.

In dit verband zit ik nog met een vraag. Naarmate de tijd verstrijkt, raken we steeds verder af van het moment dat men de oorspronkelijke betekenis van JEU DE DAMES nog kent. Het begin-16e-eeuwse LUDUS DOMINARUM nu is een oude vertaling, daarna vinden we vooral namen van het type LUDUS SCRUPORUM. In beginsel geeft de oudere naam LUDUS DOMINARUM dus misschien betrouwbaarder informatie over de oorsprong dan LUDUS SCRUPORUM.

Over de afkorting D.

De betekenis van de letter D. in het opschrift LUDUS DOMINARUM D. is eveneens discussie waard. De afkorting D., soms ook C., staat ook bij schaakeindspelen. De afkorting DUODECIM (gesuggereerd door Arie van der Stoep in een ongepubliceerd artikel) is daarom uitgesloten. Murray stelde DIFFICILIS = *moelijk* voor [HOD 125], wat aannemelijker lijkt.

Ik ben ervan overtuigd dat de D. in het algemeen werd gebruikt om een bijzonder soort spel aan te geven, doch doordat de gegevens niet eenduidig zijn weet ik niet welke bijzonderheid. Een eerste mogelijkheid is DELLA DAMA, om aan te geven dat een eindspel wordt opgelost volgens de regels van het eind 15e eeuw opgekomen nieuwe schaakspel. Voor dat doel gebruikt men evenwel vaak de afkorting R. = DOMINA RABIOSA, letterlijk “de dolle schaakkoningin”. Een tweede mogelijkheid is dat D. staat voor DESTESO, Italiaans voor de gebruikelijke Latijnse toevoeging EXTENSUS, wat waarschijnlijk zeggen wil dat er afwijkende spelregels en/of stukken zijn of verschillende

oplossingen. Daar pleit echter tegen dat de toevoeging EXTENSUS soms áchter de afkorting C. of D. staat.

Over de context van het diagram

Heel interessant is de context waarin het damdiagram werd genoteerd: bij drie diagrammen van wat genoemd wordt LUDUS REBELLIONIS. In het Perugia-manuscript vormt dit kwartet het slotdeel, gescheiden van de schaakproblemen door blanco pagina's. In het Cesena-handschrift staan de vier diagrammen net aan het begin van het eerste gedeelte, véôr een aantal schaakvarianties. Misschien kan een en ander een aanwijzing behelzen voor verder onderzoek.